

1710. aasta kapitulatsioonid ikka veel päevakorral?

Marju Luts

“... dass von ihm [sc. Altertum] aus alle mannigfaltigen menschlichen Sinnes und Vorstellungsarten verständlich werden ...”¹

I

Õnneks on pealkirjas esitatud küsimus käesoleval ajal üksnes teadusliku, mitte reaalse poliitilise tähendusega. Teaduslikult on aga nn. kapitulatsioonide näol ilmselgelt tegemist aktidega, mis on senini olulised igapäevale, kes tegeleb Vene impeeriumi perioodiga Eesti ja Läti ajaloos. Läti ajaloos tulevad muidugi lisaks veel Kuramaa 1795. aasta kapitulatsioonid. Et kapitulatsioonidel oli Balti provintside ühendamisest Venemaaga keskne tähendus, siis on need muidugi olnud ka ajalookirjutuse huviorbiidis. Kapitulatsioonid tekitavad ühelt poolt väikseid teaduslikke vaidlusi näiteks küsimuses, mis oli ikkagi nende juriidiline olemus. Nii näiteks käsitleb Mati Laur neid “sõjalise iseloomuga lepingutena”, kus ilmne-

vat pigem “tsaari armulikkus vallutatute suhtes kui lääniõiguslik dualism”.² Teisalt väidab seda pisendavat käsitlust vastustades Andres Andresen, et 1710. aasta kapitulatsiooniate ja nende hilisemaid konfirmatsioone, samuti 1721. aasta Uusikaupunki rahulepingu sätteid tuleb käsitada hoopis “alusnormide” ehk “fundamentaalseadustena”.³ Olgu siin nimetatud vaid need kaks vastandlikku seisukohta kapitulatsioonide juriidilise iseloomu kohta. Sellest peaks piisama, osutamaks küsimuse vaieldavusele tänapäeva eesti ajalookirjutuses.

Miks kinnitati kapitulatsioonidega rüütelkondade ja linnade ulatuslikud privileegid, näib olevat selgeks saanud ja konsensuseni viinud ajalookirjutuse nii siin- kui väljaspool Eesti Vabariigi piire. Toomas Karjahärm korstab ja näib nõustuvat Edward C. Thadeni pakutud nelja põhjusega: Peeter I hindas kõrgelt Eesti- ja Liivimaa poliitilisi institutsioone ja tahtis neid ka Venemaal jälgendada; baltisakslasi vajati Venemaa muutmisel euroopalikumaks; saksakeelseid baltlasi vajati välispoliitilises suhtlemises; baltisakslased ise tegid aktiivset lobitööd Peetri õukonnas.⁴ Tähelepanuväärsele moel on kõik põhjused seotud väga konkreetselt just 18. sajandi alguse erilise situatsiooniga, mil Peeter tahtis kujundada Venemaast euroopalikku impeeriumi ja eelkõige aadlikud otsisid liitlast Rootsi kuningriigi – baltlaste silmis interventsioonilise – provintsiaalpoliitika vastu. Kas sellega on tõepoolest kõik põhjused privileegide kinnitamiseks avatud, on tegelikult siiski veel küsimus.

Endiselt huvitab ja paelub uurimist probleem, milline tähendus oli 1710. aasta kapitulatsioonidel järgnevatele põhikorralistele ja õiguslikele protsessidele Vene impeeriumi

¹ W. von Humboldt. Latium und Hellas oder Betrachtungen über das classische Alterhum. – A. Leitzmann (Hrsg.), Wilhelm von Humboldts Werke, kd. 3. 1799–1818. Berlin, 1904, lk. 137; eestikeelne tõlge võiks kõlada: “... et selle [= antiikajaloo] kaudu muutuvad arusaadavaks kogu inimmeele mitmekesisus ja ettekujutusviisid ...”.

² Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Tartu, 2003, lk. 46 (Mati Laur). Vene võimu kehtestamisest Baltikumis, sh. kapitulatsioonidest ja nende tähendusest ka: M. Laur. Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1783). Tartu, 2000, lk. 29 jj.

³ Vrd. A. Andresen. Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004 (= Dissertationes historiae universitatis Tartuensis 7), lk. 87 jj.

⁴ T. Karjahärm. Ida ja Lääne vahel: eesti-vene suhted 1850–1917, Tallinn, 1998, lk. 63 jj.

Läänemere kubermangudes.⁵ Baltisaksa aja-lookirjutus tegeleb endiselt ja intensiivselt küsimusega, milline tähendus neile omistati, olgu siis 18.⁶ või 19. sajandil.⁷

II

Juba see põgus ja kaugeltki mitte ammendav või sügavuti haarav pilk viimase aja uurimisaktiivsusele 1710. aasta kapitulatsioonidokumentide ümber näitab, et tegemist on aktuaalse teemaga. Ja nii mõnedki diskussioonid on tegelikult veel selgeks vaidlemata. Sellepärast on mul hea meel, et Tunas ilmub nüüd eestikeelne tõlge Jürgen von Ungern-

Sternbergi artiklist, millele seni on saanud viidata üksnes saksakeelse käsikirja alusel. Tekst on aga olnud viitamist väärt, sest siin on nii mõndagi uut ja uuenduslikku, mis seniavaldatud oluliselt täiendab.

Baseli ülikooli antiikajaloo professorit Jürgen von Ungern-Sternbergi on oma audoktori tiitli vääriliseks pidanud Université de Haute Alsace (2000), Läti Ülikool Riias (2002) ja ka Tartu Ülikool (2005). Nimegi järgi on selge, et tegemist on baltisakslasega. Eestikeelses tõlkes on Jürgen von Ungern-Sternbergi rikkalikust loomingust⁸ ilmunud seni vaid Eestimaa rüütelkonna juubeliartikkel.⁹ Võib-olla aitab meie tähelepanu tema põhieriala ja -uurimisvaldkonna – antiikaja-

⁵ See on ju ka põhjus, miks peab Andres Andresen oma kirikuloolises uurimuses (Viide 2) tegelema kapitulatsioonide küsimusega. Ma ise olen oma uurimustes 19. sajandi õigusteaduse ja õiguse ajaloo pidanud korduvalt tegelema kapitulatsioonides sätestatuga, olgu siis kõne all õigusteaduse metoodiline aluskontseptsioon, kohunikonna professionaliseerumine, eraõiguse kodifitseerimine ja selle sisuline kujundamine või õiguskorra moderniseerimine üldse: M. Luts. Freedom via Acquired Profession? On the Possibility of Being a Jurist in an Estate Society. – *Juridica International. Law Review of Tartu University*, Vol. IV, Tartu, 1999, lk. 201 jj.; *idem*, Private Law of the Baltic Provinces as a Patriotic Act. – *Juridica International. Law Review of Tartu University*, kd. V, Tartu, 2000, lk. 159 jj.; *idem*, Juhuslik ja isamaaline. F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. Tartu, 2000 (*Dissertationes iuridicae universitatis Tartuensis* 3), lk. 94 jj.; *idem*, Die Begründung der Wissenschaft des provinziellen Rechts der baltischen Ostseeprovinzen im 19. Jh. – J. Eckert, K. Å. Modéer (Hrsg.). Geschichte und Perspektiven des Rechts im Ostseeraum. Erster Rechtshistorikertag im Ostseeraum 8.–12. März 2000. Frankfurt/M, 2002 (Rechtshistorische Reihe, kd. 251), lk. 149 jj.; *idem*, Privatrecht im Dienste eines 'vaterländischen' provinzialrechtlichen Partikularismus. – *Rechtstheorie*, kd. 31, Berlin, 2000, lk. 387 jj.; *idem*, Juristenausbildung im Richteramt (baltische Ostseeprovinzen im 19. Jh.). – J. Eckert, K. Å. Modéer (Hrsg.). Juristische Fakultäten und Juristenausbildung im Ostseeraum. Zweiter Rechtshistorikertag im Ostseeraum, Lund 12.–17. 3. 2002. (= Rättshistoriska Skrifter 6) Stockholm, 2004, lk. 285 jj.; *idem*, Modernisierung und deren Hemmnisse in den Ostseeprovinzen Est-, Liv- und Kurland im 19. Jahrhundert. – T. Giaro (Hrsg.). Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert. Frankfurt/M, 2006 (= Studien zur europäischen Rechtsgeschichte, kd. 205; Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers, kd.1), lk. 159 jj. Eesti Ajalooarhiivi Toimetistes on peatselt ilmunas pikem artikkel "Kui neid kapitulatsioone ees ei oleks...? ehk Õiguse moderniseerimise takistused Vene impeeriumi Läänemere-provintside 19. sajandil".

⁶ Kapitulationidega kinnitatud privileegide poliitilisest ja (õigus)ajaloolisest interpreteerimisest 18. sajandil, eriti F. K. Gadebuschi teostes: Chr. Kupffer. Geschichte als Gedächtnis. Der livländische Historiker und Jurist Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1788). Köln *et al.*, 2004, lk. 223 jj.; lühidalt ka: *idem*, Fr. K. Gadebusch (1719–1788) und Fr. G. von Bunge. – T. Rosenberg, M. Luts (Vlja.). Tundmatu Friedrich Georg von Bunge. Tartu, 2006, lk.168 jj.

⁷ Viimase aja uurimustest eelkõige: G. von Pistohlkors. Die livländischen Privilegien: ihre Deutungen, Umdeutungen und praktischen Umsetzungen in der neueren baltischen Geschichte. – D. Willoweit, H. Lemberg (Hrsg.). Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa. Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimationen, München. 2006, lk. 285–309; *idem*, Ursprung und Entwicklung ethnischer Minderheiten in der baltischen Region im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert. – G. v. Pistohlkors, M. Weber (Hrsg.). Staatliche Einheit und nationale Vielfalt im Baltikum. Festschrift für Prof. Dr. Michael Garleff zum 65. Geburtstag. München, 2005, lk. 13–34; *idem*, F. G. von Bunge und das ständische Denken in den Ostseeprovinzen bis 1905/06. – T. Rosenberg, M. Luts (Vlja.). Tundmatu Friedrich Georg von Bunge. Tartu, 2006, lk. 175–208.

⁸ Küll mitte ammendav, aga muljetavaldav loetelu J. v. Ungern-Sternbergi publikatsioonidest on lihtsasti leitav Baseli ülikooli kodulehekülje kaudu: www.unibas.ch

⁹ J. von Ungern-Sternberg, 750 aastat Eestimaa rüütelkonda. Ajalooline bilanss. – *Akadeemia* 2002, nr. 10, lk. 2027–2040.

loo – vastu võita asjaolu, et oma viimase 35 aasta uurimuste läbilõikekogumiku on ta pühendanud Läti ja Tartu ülikoolidele.¹⁰

Sedakorda ilmub aga tõlge artiklist, mis on otseselt seotud Balti ajalooaga. Samas ei saa kuidagi väita, et selle käsitlesega 1710. aasta kapitulatsioonidest jätkatakse sisuliselt baltisaksa traditsiooni. Otse vastupidi, antiikajaloolane von Ungern-Sternberg teeb seda, mida ei ole teinud ei baltisaksa ega eesti ajaloolased, ka mitte ookeanitagused Venemaa-uurijad: ta asetab Eesti- ja Liivimaa 1710. aasta kapitulatsioonid mitte ainult varasemate võimuvahetuste, vaid ka kaasaegse Euroopa võrdlevasse konteksti. Ja välja tuleb, et tegemist ei olnud ei erilise keiserliku armulikkuseakti ega ka mitte 1710. aasta spetsiifilise kohapealse käitumisega. Selliste kapitulatsioonide sõlmimine valitsusvõimu vahetumisel oli üldeuroopalik praktika, mis on küll modernsest rahvusvahelisest õigusest kadunud. Seevastu on selle juured juba antiikajaloos, nagu meile näitab von Ungern-Sternberg. Võib-olla oligi Wilhelm von Humboldtil õigus: antiikajalooga tegelemine teravdab pilku ka hilisema ajaloo käsitlemisel¹¹ ning aitab märgata seda, mis muidu jääb varjule.

III

Mitte küll artikli tekstist, aga vestlusest autoriga kujunes minu varasem hajamõte kindlaks veendumuseks: kapitulatsioonid tuleks kindlasti avaldada ka faksiimile-välja-

andena. Seni on niisugusena meie käsutuses vaid Eestimaa rüütelkonna kapitulatsiooni viimane lehekülg ja Peeter I konfirmatsiooni algus¹² ning Tallinna kapitulatsiooni viimane lehekülg.¹³ Faksiimile aitaks kontrollida mitte ainult seniste editsioonide paikapidavust, vaid räägiks meile nii mõndagi akordpunktide formuleerimise ja kinnitamise situatsioonist. Muidugi võib selle ettevõtmise siduda 2010. aastal täituva 300 aastaga kapitulatsioonide sõlmimisest. Et teaduslik päevakorrakpunkt ei muutuks seepeale ootamatult ikkagi poliitiliseks, tuleks samal moel ja täies mahus avaldada ka varasemad alistumislepingud Rootsi ja Poolaga, samuti valitsejate ühepoolset antud privileegid. Ma teen sellest ettepanekust meelega juttu ajakirjas Tuna, sest ilmselt on just selle lugejaskonnas need, kellel on selle ürituse teostamiseks parim kvalifikatsioon ja kompetents – ajaloolased.

Marju Luts

(1966)

Lõpetanud 1990 Tartu ülikooli õigusteaduskonna. Dr. iur. 2000.

Uurimisvaldkonnad: õigusteaduse ja -hariduse ajalugu, Eesti õigusajalugu, õigusfilosoofia ajalugu, juriidiline meetodiõpetus.

¹⁰ J. von Ungern-Sternberg, *Römische Studien. Geschichtsbewußtsein – Zeitalter der Gracchen – Krise der Republik*. München, Leipzig, 2006 (= Beiträge zur Altertumskunde, kd. 232).

¹¹ Tõele au andes pidas Humboldt silmas just Antiik-Kreeka uurimist, J. v. Ungern-Sternberg seevastu on tegelema eelkõige Antiik-Rooma ajalooaga. Aga Humboldti haridusideaalist on von Ungern-Sternberg küll hiljuti kirjutanud, rõhutades selle suunatust inimsuse edendamisele igapäevases eraldi ja kõigis kokku: J. von Ungern Sternberg. Wilhelm von Humboldts Bildungsdeen. Von der freien Entfaltung des Individuums zum Schulmodell. – Archiv für Kulturgeschichte, kd. 87, vihik 1, 2005, lk. 127–148.

¹² Need lisana juubeliväljaandes: P. Baron Osten-Sacken. Zur Kapitulation der estländischen Ritter- und Landschaft am 29. September 1710. Festschrift zum 200-jährigen Gedenktage der Zugehörigkeit Estlands zum Russischen Reich. Reval, 1910.

¹³ See samuti lisana kapitulatsiooni 200-aastase juubeli puhul taasavaldatud ja täiendatud uurimuse juurde: W. Greiffenhagen. Die Belagerung und Kapitulation Revals im Jahre 1710. Zum 200-jährigen Jubiläum der Angliederung Revals und Estlands an Russland im Auftrage des Corps der Schwarzenhäupter zu Reval neu bearbeitet und herausgegeben von O. Greiffenhagen. Reval, 1910.